

Sobre escultura del segle XVI en creus de terme al Mascançà

Joan Yeguas Gassó

Museu Nacional D'art De Catalunya

RESUM: El present text estudia l'escultura de diferents creus de terme a la plana d'Urgell. L'anàlisi es realitza a partir del seu estil i els models utilitzats, paràmetres que ens ajuden a precisar autories i datació de les obres.

PARAULES CLAU: Pasqual de Gaintza, Mestre de Linyola, Mestre del Bullidor, Gil de Medina.

ABSTRACT: This text studies the sculpture of different crossings in the plain of Urgell. The analysis is done from its style and the models used, parameters that help us to specify authorships and dates of the works.

KEY-WORDS: Pasqual de Gaintza, Mestre de Linyola, Mestre del Bullidor, Gil de Medina

INTRODUCCIÓ

L'objectiu de l'article és l'anàlisi artística d'algunes creus de terme del segle XVI a través de la identificació de dos elements principals: l'estil i els models usats en aquestes obres. Aquest fet ens permetrà concretar les datacions i delimitar algunes personalitats artístiques (mestres o tallers) que van treballar l'escultura al territori del Mascançà que, avui, dividit en diferents comarques administratives, és un territori anomenat, genèricament, plana d'Urgell. Per tant, d'entrada cal dir que no ens aturarem en la contextualització sociològica de cadascuna de les obres, ni a explicar la funció o el simbolisme que tenien les creus de

terme que, en general, són aspectes força estudiats. Finalment, tampoc és el moment de fer una classificació tipològica de creus perquè aquest assumpte supera de molt les pretensions d'aquest text; no obstant això, els arquetips que se citen caldria revisar-los a fons, donat que parteixen d'interpretacions antigues, bastant esbiaixades i simplistes a la llum dels exemplars existents o que van existir.

La majoria dels treballadors de la pedra actius al segle XVI a la plana d'Urgell foren itinerants, potser perquè eren forans i/o anaven allà on sorgia feina. En bona part no sabem quin era el seu nom, però en altres ocasions es poden agrupar per la seva nacionalitat. Una colla d'artífexs eren occitans/francesos (tenim els exemples de Joan Llemosí, Pere Pierres, Joan Puget, Joan Puig "Farraux", Antoni Pareu, Joan Petit, Joan de Santpedrol –o Sempedrol, Bernat Langor, Joan Gili, Joan Pluma, Pere Soler, Antoni Joan, Pau Pastor, Joan Guillo, etc.), també en trobem de bascos (Joan de Gainza, Lope de Arrue, Joan de Sobralde, entre altres), castellans (Pere de Saravia, Joan Llopis, Gil de Medina o Francisco Montermoso) o italians (com els germans Olivieri i Simó Auqui).¹

Tot i que les creus de terme són obres considerades Béns Culturals d'Interès Nacional (BCIN), des del Decret 571/63 del 14 de març de 1963, sovint passen desapercebudes per als estudiosos.² Això obligaria els ajuntaments a tenir una cura especial, ja sigui en la conservació, la manipulació o la catalogació d'aquests béns. Algunes creus, però,

¹ Vegeu: YEGUAS, J., "Francisco Montermoso, un escultor castellà resident a Arbeca en el segle XVI", *IV Trobada d'Estudiosos de la Comarca de les Garrigues*, Les Borges Blanques: Consell Comarcal de les Garrigues, 2004, p. 321-324; YEGUAS, J., "Escultura al Pla d'Urgell entre 1500... (Op. Cit.)", p. 151-156 i 168-171; YEGUAS, J., "L'escultura gòtica al voltant del 1500", *Escultura, II. De la plenitud a les darrers influències foranes*, (L'art gòtic a Catalunya), Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2007, p. 307-308; YEGUAS, J., "La riquesa artística de Vilagrassa i Anglesola a l'època del Renaixement (1500-1640)", *Romànic tardà a les terres de Lleida. Estudis sobre Vilagrassa*, Sant Martí de Riucorb: Grup de Recerques de les Terres de Ponent, 2013, p. 234-237.

² Vegeu la publicació del Boletín Oficial del Estado (BOE) al 30 de març de 1963, p. 5363. Queden protegits: "escudos, emblemes, piedras heráldicas, rollos de justicia, cruces de término y demás piezas o monumentos de análoga índole".

no estan recollides als catàlegs patrimonials. Aquest tema es va visualitzar clarament quan el Centre de Recerques del Pla d'Urgell "Mascançà" va elaborar una llista de monuments de la comarca per tal de fer la gimcana fotogràfica del Wiki Takes Pla d'Urgell del 22 de setembre del 2012. La relació es va fer a partir de l'inventari de patrimoni arquitectònic de Catalunya (dut a terme per la Direcció General de Patrimoni de la Generalitat de Catalunya), i aquí es recullen tots els BCIN (Béns Cultural d'Interès Nacional), BCIL (Béns Cultural d'Interès Local) i els béns registrats als POUM (Pla d'Ordenació Urbanística Municipal) de cada població.³ En aquesta enumeració hi manquen quatre creus de terme: la de Barbens, la de Linyola, la de Sidamon i la de l'Anunciació de les Sogues (Bellvís).

LES CREUS DE TERME AL PLA D'URGELL

Com s'ha dit a l'apartat anterior, aquesta anàlisi sobrepassa l'àmbit comarcal i no pretén fer un inventari de totes i cadascuna de les creus de la comarca. De tota manera, farem una enumeració i un breu repàs sobre allò que s'ha dit sobre les creus pladurgellenques, i proposarem una datació i un emmarcament artístic de les parts més antigues; és a dir, tenint en compte que la major part de les creus estan integrades per fragments de diferents èpoques, obviaré les restauracions del segle XX.

La creu de Bell-lloc d'Urgell es troba ubicada actualment a la plaça Creu del terme, a la vora del ferrocarril. Farrés havia comentat que l'obra tenia dues parts: una, amb elements medievals, parla d'escuts heràldics i dosserets (ho semblen, però no exerceixen com a tals, decorats amb gablet i guardapols); i l'altra, amb relleus d'estil barroc. Dissocia en dues parts: la part alta, clarament gòtica, i el fust inferior, amb relleus

que representen sant Cristòfol amb l'infant Jesús i un sant barbut de difícil identificació degut al desgast de l'obra.⁴ Es tracta d'una creu que s'ha de datar al primer terç del XV, segurament muntada a partir de fragments d'algun altre conjunt. És un cas similar al que deuria passar amb una predel·la que finalment es va encastar a la façana de la rectoria de la mateixa població.⁵

L'antiga creu de Vilanova de Bellpuig, anomenada a inicis del segle XX com "la creu del Solà", s'ha de datar a la primera meitat del segle XV, per la presència de dosers en forma de gablet al capitell, i per la decoració de cercles als braços de la creu. Aquesta obra fou realitzada pel mateix mestre que també va dur a terme l'antiga creu de Sant Martí de Maldà. Es deuria utilitzar un model relativament habitual en aquella època perquè un de similar, no pas el mateix, es pot observar a la creu de l'ermita de Sant Sebastià del Vilosell, sortosament conservada.⁶

La creu de Mollerussa ha estat força estudiada per mi mateix i també per Rebolledo (amb l'ajuda de Ramon Boleda).⁷ Vaig apuntar que l'obra s'ha de datar al darrer quart de segle XV, ja tocant al 1500. La seva tipologia recorda altres creus ponentines, com les de Sudanell, Alfés, Vinfaro (despoblat d'Alfés) o Penelles.⁸ En tots aquests casos trobem la presència d'un arc conopial rebaixat, però en el cas de Penelles també comparteix un floró desenvolupat, situat davant d'una galeria d'arcs apuntats. L'obra de Penelles seria tardana. S'hauria de datar entre 1530-1550 ja que al pedestal es llegeixen unes lletres inconnexes d'una epigrafi; es tracta de les típiques lletres del segle XVI, de transició entre la tipologia gòtica i el format capital romà.

Un model relativament proper a l'anterior (creu de Mollerussa), pels arcs conopials rebaixats, és una de les dues creus originàries de Barbens. En concret, la creu que en fotos antigues es trobava al cementiri

³ Vegeu: https://ca.wikipedia.org/wiki/Portal:Wiki_Loves_Monuments/Pla_d%27Urgell. També s'hi van afegir dos BCIL recollits al Butlletí Oficial de la Província de Lleida, com les declaracions de Cal Graells del Poal o l'església de Santa Maria de Barbens (BOPL, núm. 36, 25 de març de 2003, p. 29; BOPL, núm. 143, 14 d'octubre de 2010, p. 26). Tampoc surt una casa de Vila-sana que actualment es dedica al turisme rural, Casa Utxafava, declarada BCIL pel Consell Comarcal en sessió del 4 de juliol de 2005.

⁴ FARRÉS REAL, C., *Creus al cel obert del Pla d'Urgell*, Bellpuig: Impremta Saladrigues, 1998, p. 25

⁵ Sobre aquesta predel·la, vegeu: VELASCO, A., YEGUAS, J., "Noves aportacions sobre l'escola de Lleida d'escultura del segle XIV", *Urtx. Revista d'Humanitats de l'Urgell*, 24, 2010, p. 204-205.

⁶ Vegeu: BASTARDES, A., *Les creus al vent*, Barcelona: Millà, 1983, figs. 135, 138 i 160.

⁷ YEGUAS, J., "Escultura al Pla d'Urgell entre 1500 i 1640. Notes d'arquitectura", *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, 19, 2006, p. 147-148; REBOLLEDO BONJOCH, F., "La creu monumental de Mollerussa. Característiques, història i origen", *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, 30, 2017, p. 51-64.

⁸ Vegeu també: GUDIOL CUNILL, J., *Les creus monumentals de Catalunya*, Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya, 1919, figs. 16 i 109; BASTARDES, A., *Les creus al vent...* (Op. Cit.), figs. 73, 108, 109 i 114.

nou, el capitell de la qual ara es conserva a l'interior de l'església parroquial.⁹ Potser la base d'aquesta creu sigui un poliedre que es localitza al carrer Jacint Verdaguer, davant de l'antiga seu de la comanda de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, avui conegut com a castell.

L'antiga creu de Golmés és un altre exemple de creu de terme gòtica de finals del XV o inicis del XVI, de la qual només conservem fotografies. Reynal l'atribueix erròniament a Jordi de Déu o Pere Joan perquè equipara l'obra amb la creu de Tàrrega posant dins el mateix sac la creu de Castellersà o la de Claravalls tot i la distància cronològica que tenen.¹⁰

Sobre les creus de Castellnou de Seana s'ha escrit bastant: la del carrer Avall és una obra gòtica del primer quart del segle XVI; i la del carrer Amunt usa un model que es repeteix a les creus d'Anglesola (l'Urgell) i de Sarral (la Conca de Barberà). Podria ser obra d'un taller itinerant.¹¹

La creu de Sidamon té un cap d'àngel alat al costat de les cinc llagues de Crist, juntament amb uns ramejats de finals del segle XVI o primer terç del XVII. Gudiol Cunill la considera dins la tipologia de "creus amb cardots" que inclou altres obres titllades com a gòtiques tardanes, com la creu dels Aurenets de Cervera, realitzada per l'escultor Francesc Puig I, documentat entre 1640 i 1683.¹² El mestre de Sidamon estilísticament és proper, però no el mateix, al qui realitza un nus de creu que es troba al Museu de Lleida: Diocesà i Comarcal, amb el número d'inventari 618, que fou catalogat com de la segona meitat del segle XVI.¹³

Sobre la creu de Torregrossa, en una foto d'inicis del segle XX s'observen unes restes a l'actual plaça de l'església, a la part on hi ha el castell. Quedava el graons, un pedestal i un tros de columna, que

remeten a la primera meitat del segle XVII. En una carta del 18 de gener de 1905, el rector de Torregrossa avisava al bisbe de Lleida que la creu de terme havia patit danys feia poc, i patia perquè la tiessin al terra. Primer, uns operaris que arranjaven els carrers, van fer malbé una de les cantonades dels graons. Com que un veí els va aturar, algú va aixecar la veu per dir que qualsevol dia desapareixeria (que algú que s'emportaria). Per acabar, informa que feia dos dies que havien escapat la creu "al pie del pedestal".¹⁴

De l'antiga creu d'Ivars d'Urgell només hi ha fotos antigues, en les quals es veu, en els semicercles decoratius a la base, un element d'esperit classicista que ens remet a la segona meitat del segle XVIII.¹⁵

L'antiga creu del Palau d'Anglesola conserva la base al cementiri municipal, isolada i descontextualitzada; a la foto antiga s'hi observa un capitell amb una petxina subjectada per dos personatges, que recorda decoracions renaixentistes i barroques. Probablement són de la segona meitat del segle XVIII.¹⁶

La creu del Poal conserva la base (amb la data 1793) i el capitell amb formes tardobarroques.

I, finalment, la segona creu de terme que hi havia a Vilanova de Bellpuig, ubicada a la plaça, també s'ha de situar cronològicament a finals del segle XVIII.

PASQUAL DE GAINZA: HOSTAFRANCS I BOLDÚ

El 9 de desembre del 1517, el picapedrer Pasqual de Gaintza, d'una vila biscaïna del mateix nom, reconeixia haver rebut la quantitat de quinze lliures i dotze sous

⁹ Vegeu una foto realitzada l'any 1917: Biblioteca de Catalunya, Fons Josep Salvany, 359-03. I també: BASTARDES, A., *Les creus al vent...* (Op. Cit.), fig. 149.

¹⁰ REYNAL, J., "La creu vella de Golmés", *Urgell-2000*, 2, 1982, p. 6. Vegeu fotos: PALAU PALAU, J. M., *Golmés. Recull històric*, Bellpuig: Impremta Saladrigues, 1983, p. 27-28; i també Biblioteca de Catalunya, Fons Josep Salvany, 360-07.

¹¹ YEGUAS, J., "Escultura al Pla d'Urgell entre 1500..." (Op. Cit.), p. 149-150; YEGUAS, J., "La riquesa artística de Vilagrassa i Anglesola..." (Op. Cit.), p. 226-228; YEGUAS, J., "Un model artístic fent la Ruta del Cister: creus de terme entre 1757 i 1590", *Cultura i paisatge a la ruta del Cister*, 11, 2018, p. 82-85.

¹² GUDIOL CUNILL, J., *Les creus monumentals de Catalunya...* (Op. Cit.), p. 31.

¹³ CONEJO, A., "Nus d'una creu de terme", *Museu Diocesà de Lleida 1893-1993, catàleg. Exposició Pulchra*, Lleida: Generalitat de Catalunya, 1993, p. 243, cat. núm. 554.

¹⁴ LLADONOSA GIRÓ, V., "L'església i el campanar de Torregrossa-III", *Petites històries de Torregrossa*, 2011, vol. 38, p. 5-6 (apartats 43 i 44).

¹⁵ Vegeu: FARRÉS REAL, C., *Creus al cel obert del Pla d'Urgell...* (Op. Cit.), p. 39 i 53;

¹⁶ Vegeu: Biblioteca de Catalunya, Fons Josep Salvany, 662-04.

pel treball d'obrar el cap d'una creu de pedra en el lloc d'Hostafrancs (la Segarra).¹⁷ En el document apareix esmentat com a "Gancia", però si s'ha de relacionar amb una població, cal pensar en Gaintza (Gainza en castellà), a la comarca del Goierri, a Guipúscoa. No tenim cap més referència de qui era aquest picapedrer. Potser era germà, parent o simple convilatà de Joan de Gaintza, també esmentat com Gainza, Ganxa o Gança, que fou mestre major de la catedral de Lleida entre 1522 i 1529.¹⁸ Aquest darrer, que també treballava a la Segarra, ha estat identificat amb el mestre major de la seu de Balaguer. Entre 1509 i 1515 va realitzar la volta absidial gòtica de l'església de Sanaüja on es trobem unes interessants claus de volta que no tenen relació estilística amb el que estem estudiant.¹⁹ Joan de Gaintza, juntament amb el mestre Pere Labro del Palau d'Anglesola, el 26 de febrer de 1507 presenten un dictamen sobre la mala fonamentació de l'hospital de Santa Maria de Lleida.²⁰

Sortosament, l'obra d'Hostafrancs encara es troba dempeus a la mateixa població, concretament al costat de l'església (fig. 1). La creu mostra elements d'esperit gòtic, com el pinacle sobre el qual s'alça la creu o els arcs conopials del capitell. Al mateix capitell hi ha la representació de vuit sants de mig cos, amb els seus atributs: sant Jaume el Major amb barret i bastó de pelegrí, sant Mateu amb un rotlle manuscrit (en el seu paper d'evangelista), sant Pau amb l'espasa, un altre sant indeterminat, sant Pere amb una clau, sant Andreu amb la creu en aspa, sant Bartomeu amb el ganivet i sant Judes Tadeu amb la destrat. Sota del capitell trobem un interessant collarí amb decoració vegetal. A la creu, en un costat es representa la Crucifixió de Jesucrist flanquejat per les figures dels dos lladres, Dimes i Gestes. Uns àngels coronen la part superior; a l'altre costat hi ha la Mare de Deu amb el Nen juntament amb els símbols dels quatre evangelistes.

L'estil de la creu de terme d'Hostafrancs permet identificar una altra obra atribuïble al mateix escultor, Pasqual de Gaintza, en unes dates properes. Es tracta de la creu de terme de Boldú (l'Urgell), situada a la plaça

• Fig. 1.- Pasqual de Gaintza, creu d'Hostafrancs, 1517 (foto: J.Y.).

• Fig. 2.- Pasqual de Gaintza, creu de Boldú, entre 1510-1520 (foto: J.Y.).

¹⁷ LLOBET PORTELLA, J. M., *Art cerverí del segle XVI*, Lleida: Virgili i Pagès, 1990, p. 73-74 i nota 236.

¹⁸ ALONSO GARCÍA, G., *Los maestros de «la Seu Vella de Lleida» y sus colaboradores*, Lleida: Gráficas Larrosa, 1976, p. 222-226.

¹⁹ GARGANTÉ, M., OLIVA, J., ROS, J., *Sanaüja*, (Inventari del patrimoni arqueològic, arquitectònic i artístic de la Segarra, vol. 1), Hostafrancs: Fundació Jordi Cases i Llebot, 1998, p. 81-84.

²⁰ CONEJO, A., *L'antic hospital de Santa Maria*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2002, p. 97-101 i docs. 35-37. Vegeu també: YEGUAS, J., "Pere Labro. Un mestre de cases palauanglesolí d'inicis del segle XVI", *Avenç. El Palau d'Anglesola*, 124, 2014, p. 41.

d'Engràcia Macià, a la sortida de la població (fig. 2). El fust també és original, la base no. El capitell octogonal segueix l'esquema de la creu de terme d'Hostafrancs, amb la representació d'apòstols sota arcs conopials (quatre dels quals amb dosser inclòs): sant Jaume el Major amb barret i bastó de pelegrí, sant Judes Tadeu amb la destral, sant Bartomeu amb el ganivet, sant Jaume el Menor amb el garrot, sant Pere amb la clau, sant Felip amb la llança, sant Pau amb l'espasa i un sant indeterminat. Damunt del capitell hi ha un pinacle decorat amb fulles sobre el que s'aixeca la creu. En un costat de la creu es representa la Crucifixió de Jesucrist flanquejat per les figures dels dos lladres, Dimes i Gestes mentre un àngel corona la part superior; a l'altre costat hi ha la Mare de Deu amb el Nen juntament amb els símbols dels quatre evangelistes. Huguet afirma que és un obra del segle XV i que conserva policromia original (rosada i blanca).²¹

Finalment, val la pena assenyalar l'existència d'un capitell de creu de terme molt similar a les dues que hem esmentat fins ara. Concretament, es tracta d'una creu de la ciutat de Cervera, anomenada "creu del camí a la Ribera del Sió", tot i que, a causa de la seva proximitat amb el ferrocarril, la gent l'anomenava "creu de la via". L'obra s'havia ennegrit pel fum de les locomotores i havia caigut diverses vegades fins que fou tombada definitivament l'any 1936.²² Hi ha dues fotografies de l'obra "in situ", realitzades l'any 1913: una feta per Joan Roig, referenciada com "camí a Guissona" que es conserva a l'Arxiu Bastardes; i l'altra feta per Josep Salvany, on s'esmenta "camí vell de Cervera" és conservada al Fons Salvany de la Biblioteca de Catalunya, ref. 107-10).²³ Aquesta obra fou contractada el 1416 per Pere de Vall-Ilebrera, picapedrer cerverí. En els capitols s'explicita que s'havia d'ubicar prop de l'antiga església de les Onze Mil Verges (on avui hi ha l'estació del ferrocarril), en la bifurcació de dos camins, un que anava a Tarroja de Segarra i l'altre a Montfalcó Murallat.²⁴ Segons Duran Sanpere, abans citat, se'n conservaven alguns fragments al Museu de Cervera: la creu, el pinacle i trossos del capitell. Al museu

cerverí només hi ha el cap de la creu amb número 23 de registre. Fou restaurada abans del 2004. Al no poder visualitzar el capitell, no puc verificar si es tractava d'una peça del 1416, que segurament hauria estat imitada per Pasqual de Gaintza, o bé, una obra d'aquest artífex que hauria substituït l'original per algun o altre motiu.

EL MESTRE DE LINYOLA: LINYOLA, PENELLES, CASTELLSERÀ I BELLVER DE SIÓ

L'any 2009 vaig analitzar per primera vegada aquest mestre, encara avui anònim. Es tractava d'un article sobre la creu de terme de Linyola, el capitell o magolla de la qual es troba a l'església parroquial.²⁵ En aquell moment vaig considerar l'obra d'estil gòtic, però "retardatària i maldestra", i que calia datar-la al primer terç del segle XVI gràcies al tipus de roba que portava un dels personatges. Posteriorment, l'any 2012, vaig atorgar al mateix mestre una altra obra, un retaulet amb la Mare de Déu de la Misericòrdia. Llavors vaig batejar el mestre amb el nom de "Mestre de Linyola".²⁶ Ara afegirem dues obres més al catàleg del Mestre de Linyola, també creus de terme, ambdues a la comarca de l'Urgell: la de Castellersà i Bellver de Sió. La principal novetat és que les dues estan datades epigràficament, una al 1540 i l'altra al 1557, la qual cosa ajustaria la datació i confirmaria les dates que havíem proposat (fins i tot les retarda lleugerament).

El capitell de Linyola (el Pla d'Urgell) es troba en una capella lateral de l'església parroquial (fig. 3). Es tracta de les restes d'una antiga creu de terme de la vila. Podria ser que Linyola hagués tingut fins a quatre creus de terme, una per cadascun dels portals: el de Lleida, el de Bellpuig, el d'Agramunt, més la creueta dels Olivers a la bifurcació entre el camí de Lleida i el camí dels Arcs. En tot cas, de l'antiga creu del portal de Lleida, ubicada al carrer Major, es conserva el capitell (a l'església) i la base (a l'actual cementiri, on es traslladà el 1885), ja que sembla un mateix tipus de pedra. El capitell de la parroquial amida 75 x 41 x 35 cm, i allotja vuit figures de sants, molt desgastats o mutilats. Hi podem identificar: sant Jaume el Major (pel barret i el bastó), sant Bartomeu (pel ganivet),

²¹ HUGUET VALLS, M., "Aproximació a les creus monumentals de l'Urgell", *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, 17, 2004, p. 17.

²² DURAN SANPERE, A., *Llibre de Cervera*, 1972 (edició consultada, Barcelona: Curial, 1977), p. 339-340.

²³ Vegeu: BASTARDES, A., *Les creus al vent...* (Op. Cit.), fig. 77.

²⁴ Del contracte també resulta interessant la nomenclatura de les parts de la creu en aquelles dates: "grahons de vasa", "peu vasa" (pedestal), "canó de la dita creu" (fust), "capitell" i "cap de creu". Vegeu: SOLSONA CLIMENT, F., "La creu del camí de la Ribera del Sió", *Miscel·lània Cerverina*, 1, 1983, p. 47-51.

²⁵ Vegeu: YEGUAS, J., "La creu de terme gòtica de Linyola (1500-1530)", *Quaderns de «El Pregoner d'Urgell»*, 22, 2009, p. 63-74; YEGUAS, J., "La creu de terme gòtica de Linyola (1500-1530)", *Barret Picat*, [Linyola], 175, 2009, p. 36-39.

²⁶ Vegeu: YEGUAS, J., "Escultura, orfebreria i vidre a l'església de Linyola", *L'església de Linyola*, Lleida: Diputació de Lleida, 2012, p. 112-120.

• Fig. 3.- Mestre de Linyola, creu de Linyola, entre 1530-1540 (foto: J.Y.).

• Fig. 5.- Mestre de Linyola, creu de Castellserà, 1540 (foto: J.Y.).

• Fig. 4.- Mestre de Linyola, retaule de Penelles, entre 1530-1540 (foto: J.Y.).

• Fig. 6.- Mestre de Linyola, creu de Bellver de Sió, 1557 (foto: J.Y.).

sant Joan Evangelista (per la copa), sant Andreu (per la creu en aspa), sant Antoni abat (per l'hàbit i la crossa), sant Pere (per les claus) i dos més d'indeterminats (un dels quals és una dona). La part on s'allotgen les imatges, a mena de fornícula, es cobreix per una conquilla de regust clàssic. El cobriment o dosser es transforma en una cresteria gegantina amb pinacles prismàtics, florons i motius florals. Per sobre d'aquest nivell, trobem el coronament amb els quatre extrems amb àngels mutilats, que portarien els instruments de la Passió de Crist.

El retaule de la Mare de Déu de la Misericòrdia (fig. 4 i 7) es troba a la capella del Baptisme dins l'església parroquial de Penelles (la Noguera), població situada a 8 km de Linyola. El 1967, a causa del seu estat de conservació, l'obra va ingressar al Museu Episcopal de la Seu d'Urgell, amb el número d'inventari 214, però va retornar en una data no gaire posterior al 1984. Es tracta d'un bloc que amida 91'5 x 109 x 17 cm, en format de retaule d'època gòtica final. A la part alta s'hi representa l'escena del calvari de Jesucrist clavat a la creu, acompanyat al peu per la Mare de Déu i sant Joan; a la part inferior, hi trobem la Mare de Déu amb un gran mantell sostingut per dos àngels que al mateix temps la coronen. A sota dos personatges hi busquen refugi. Es tracta d'una escena que va fer pensar en diferents iconografies errònies fins que vaig identificar-la com una Mare de Déu de la Misericòrdia amb el seu mantell protector. No cal descartar que la devoció exacta fos una Mare de Déu dels Desemparats ja que el culte a aquesta invocació no era aliena al Mascançà en aquelles mateixes dates.²⁷ Als extrems hi ha dues columnes torxades (o d'estries helicoidals), pròpies d'aquesta cronologia. L'estil naïf i esquemàtic de l'obra és idèntic a la creu de terme de Linyola, amb els bigotis i les barbes com a element definitori.

A escassos dos quilòmetres de Penelles hi ha la població Castellserà (l'Urgell). Aquí tenim una altra creu de terme del mateix autor ubicada en un extrem de la plaça del Sitjar, a l'extrem del carrer santa Maria, tocant a l'edifici de la Panera (fig. 5 i 7). Aquesta creu fou restaurada i col·locada aquí l'any 1949 ja que fins al 1936 es trobava a l'actual avinguda Catalunya (fragment de carretera LV-3027 que travessa la població), just davant del portal de sortida del poble, on s'inicia el carrer del

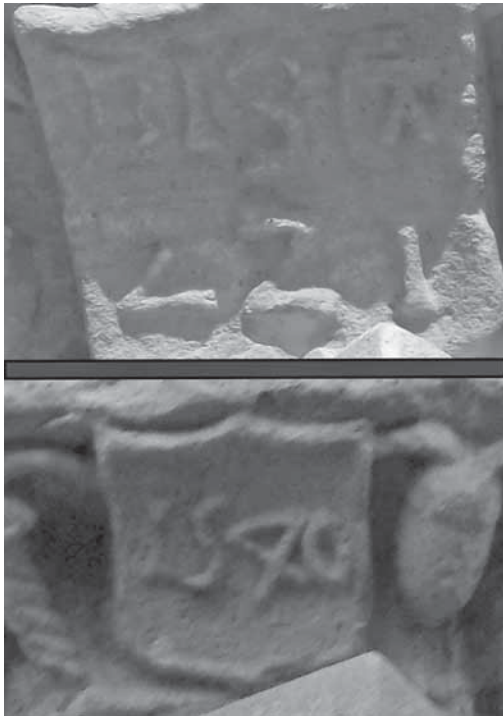
• Fig. 7.- Mestre de Linyola, detalls del retaule de Penelles i de la creu de Castellserà (fotos: J.Y.).

Portal Nou. Llevat de la base i els fonaments, que són elements realitzats de nou al segle XX, la part superior, formada per capitell i creu, són dos elements antics, però d'èpoques diferents. El tros de creu és clarament d'època barroca, diria que del segle XVII, amb volutes entrellaçades. Segueix els paràmetres habituals en aquesta tipologia: a la part davantera hi ha Crist clavat a la creu que porta l'habitual inscripció INRI, amb un bon estudi anatòmic, tapat pel pany de puresa i coronat amb una aurèola; als tres extrems superiors de la creu trobem petxines, mentre que, a la part inferior, Crist reposa els peus sobre el crani d'Adam, de proporcions gegantines; a la part oposada hi ha la Mare de Déu amb les mans juntes orant. Huguet afirma que no portava testa; per tant, segurament li van afegir en una restauració produïda l'any 2005, segons indica una epigrafi gravada a la base; als extrems superiors de la creu hi trobem caps d'àngels alats mentre la Verge s'alça sobre núvols. Entre la figura i les puntes hi ha un segon cinturó angèlic. En el de la part de dalt es pot observar la coronació de la Mare de Déu amb un àngel que davalla en postura acrobàtica i ensenyant el cul a l'espectador. Malgrat tot, l'obra s'ha datat d'una forma genèrica als segles XIV o XV.²⁸

El capitell de Castellserà és una bloc vuitavat on a cadascuna de les vuit cares hi ha representada una figura dins d'una mena de fornícula, concebuda com un espai arquitectònic amb pilastres i arc apuntat. A sobre d'això trobem un espai decorat amb diferents motius d'allò més variat: des d'una petxina fins a una galeria d'arcs, passant

²⁷ En concret, al convent de Sant Bartomeu de Bellpuig hi havia un altar amb una imatge de la Mare de Déu dels Desemparats, portada per Ramon de Cardona, fundador del cenobi; deuria ser entre 1507 i 1522 (entre la fundació de convent i la mort del personatge). Vegeu: MARCA, F., *Chronica Serafica de la santa provincia de Catalunya, de la regular observación de nuestro padre S. Francisco*, 1764, (edició facsimil: a cura de José Martí Mayor, Madrid: Cisneros, 1987), p. 317; YEGUAS, J., *Llibre Ver del Convent de Bellpuig*, Tàrraga: Arxiu Històric Comarcal de Tàrraga, 2003, p. 25 i nota 22.

²⁸ HUGUET VALLS, M., "Aproximació a les creus monumentals de l'Urgell..." (Op. Cit.), p. 24.

• Fig. 8.- Data i promotor de la creu de Castellserà (fotos: J.Y.).

per llaços geomètrics i una flor de lis. D'esquerra a dreta les figures representen diferents sants: sant Miquel matant el drac amb una llança; sant Joan Evangelista amb una copa i una serp que surt d'ella; un sant monjo barbat amb hàbit i un rosari a la mà (sant Antoni Abat?); sant Roc amb una saia curta que s'aparta amb la mà per mostrar les llagues de la pesta també porta bastó i barret; sant Pere amb una clau a la seva mà dreta i un llibre amb les sagrades escriptures a l'altra mà; sant Pau amb una espasa a la mà dreta i un objecte indeterminat a l'altra mà; un sant bisbe amb bàcul i vestit d'ofici; i un sant amb gaiata i barret de pelegrí (l'apòstol sant Jaume el Major). Al collarí inferior del capitell, sota les vuit capelletes amb les figures dels sants, hi ha quatre escuts i quatre caps d'àngel, i, entremig, unes columnes torxades o d'estries helicoidals. En els quatre escuts hi ha quatre anagrames, epigrafia i una data. Els anagrames són IHS (Jesucrist) i MA (Maria). L'epigrafia permet llegir "BISCA / RRI", és a dir, un cognom que s'ha d'identificar amb el patrocinador de l'obra en qüestió; a més, tant en el fogatge de 1497 com en el de 1553, a Castellserà trobem persones cognominades "Biscari" o "Biscarri". I, finalment, una data en la qual es llegeix clarament l'any 1540, una referència inèdita fins ara i que m'estranya que ningú hagués observat (fig. 8).

• Fig. 9.- Data i promotor de la creu de Bellver de Sió (fotos: J.Y.).

Un quart exemplar del Mestre de Linyola és la creu de terme de Bellver de Sió (fig. 6), població també coneguda com a Bellver d'Ossó. Segons una foto de Josep Salvany feta l'any 1916, aquesta creu de terme es trobava bastant allunyada de la població, concretament a la partida del Reguer; cal notar que a la foto no s'observa cap tipus de basament.²⁹ També es comenta que es trobava prop d'unes escales que hi ha rere el campanar (a l'antic fossar?). No sabem si abans o després de 1916 fou traslladada d'ubicació. En tot cas, l'any 1936 va patir un atac vandàlic i després de la guerra fou col·locada a la sortida del nucli, a tocar de la carretera L-303, que va d'Agramunt a Cervera. El muntatge de la postguerra va cedir l'any 2004. Capitell i creu foren restaurats per Ramon Solé i Urgellés a finals de 2004 i inicis de 2005. Actualment es troben a l'interior de l'església parroquial de Sant Pere. Al lloc on fins al 2004 hi havia l'original, ara hi ha una reproducció. El fust original sembla que ha desaparegut.

El capitell de Bellver de Sió és una versió més simple del que trobem a Castellserà. Es tracta també d'un bloc vuitavat, on a cadascuna de les vuit cares hi ha representada una figura dins d'una mena de fornícula,

²⁹ Fons Salvany de la Biblioteca de Catalunya, núm. 336-08 (visible per internet). Vegeu també: COSTAFREDA, V., "Bellver de Sió segons el capbreu de 1692-93", *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, 12, 1999, p. 137.

concebuda com un espai arquitectònic amb pilastres i arc apuntat. A sobre d'això trobem un espai decorat amb diferents motius d'allò més variats: des d'una petxina fins a un castell, passant per llaços geomètrics. Les figures representen, tot i que diferents, els mateixos sants que a Castellserà. D'esquerra a dreta, a partir del sant Miquel matant el drac: sant bisbe amb bàcul i en acció de beneir (al poble diuen que sant Ermengol); sant Joan en una doble facetat interessant perquè porta la copa de l'Evangelista i el xai del Baptista; un sant monjo barbat amb hàbit i un rosari (sant Antoni Abat?); sant Roc, que amb la mà s'aparta la saia per mostrar les llagues de la pesta, també porta bastó i barret; sant Pere amb una clau a la seva mà dreta i un llibre amb les sagrades escriptures a l'altra mà; sant Pau amb una espasa a la mà dreta i un objecte indeterminat a l'altra mà (una bossa?); i un sant vestit de pelegrí amb gaiata i barret (l'apòstol sant Jaume el Major). Igualment, al collarí inferior del capitell, sota les vuit capelletes amb les figures dels sants, hi ha quatre escuts i quatre caps d'àngel i, entremig, una decoració amb pinyes. En els quatre escuts hi ha quatre anagrames, epigrafia i una data. Els anagrames són IHS (Jesucrist) i M (Maria). L'epigrafia permet llegir "RA- / BVE", és a dir, "Rabué" o "Rabuer" o potser "Raguer". Com en el cas de Castellserà, podria ser un cognom, però en els fogatges de 1497 i de 1553 no localitzo cap Rabué ni similar i de "Reguer" només n'hi ha un a tota la vegueria de Tàrrrega i no viu a Bellver de Sió; o podria tractar-se de la partida del Reguer, on estava ubicada la creu a l'any 1916. També pot interpretar-se com PA(rròquia) B(ell)VE(r) i que el promotor fos l'Església. Es llegeix clarament una data, amb l'any 1557. És una referència inèdita fins ara ja que s'havia dit, incorrectament, el 1517 (fig. 9).³⁰

La creu de Bellver de Sió té traseria entre els seus braços, fet que atorga una aurèola esfèrica a les figures representades al seu centre. En un costat hi ha la Crucifixió de Jesucrist amb la inscripció INRI a sobre el seu cap, mentre que als quadres extrems hi ha relleus dins de medallons lobulats: un sol i una lluna a esquerra i dreta, respectivament; i uns àngels fent sonar una trompa a dalt i, a sota, la calavera d'Adam amb un os a la boca. A l'altre costat hi ha la Mare de Déu amb el Nen al centre, amb els corresponents relleus als extrems, en aquest cas, els quatre evangelistes: l'àguila

de sant Joan a dalt, el bou de sant Lluç a sota, l'àngel de sant Mateu a l'esquerra i el lleó de sant Marc a la dreta. Aquesta obra ens informa de com podria haver estat la part superior de la creu de Castellserà ja que, com hem dit, avui conserva un afegit barrocs.

Finalment, a través d'una foto antiga realitzada l'any 1917 per Josep Salvany, podem observar la creu de terme que hi havia a Barbens prop de l'església.³¹ Sembla que té una tipologia similar a la que usa el Mestre de Linyola, però aquesta hipòtesi haurà de romandre en quarantena fins que aconseguim millors fotos en detall.

MESTRE DEL BULLIDOR: EL BULLIDOR I BELLVÍS. RESSÒ A MIRALCAMP I ALBESA

Un dels millors escultors que treballa al Pla d'Urgell durant el segle XVI és el que realitza la creu de terme del Bullidor, nucli del terme municipal de Barbens;³² actualment, i des del 1992, la creu es troba a la plaça de l'Església de Barbens. Conservada miraculosament sencera (menys un parell de graons), vaig poder analitzar l'obra l'any 2006. Es tracta d'una creu de terme de profund esperit renaixentista (fig. 10 i 14), a la base de la qual encara trobem hibridacions entre pinacles i motlures quadrangulars. El capitell té una part inferior dentelada i sobre les imatges trobem dossers semicirculars amb mascarons, trofeus, caps d'àngels i miniteulades, coronats per un torricó, com si fos una garita.³³ Però el que destaca més són les figures dels apòstols al capitell i la de la Mare de Déu al cap de la creu. Totes dues estan esculpides amb una anatomia proporcionada, un lleu toc de dinamisme i una realització de qualitat. Són una sèrie de característiques que no es donen a la resta d'obres que analitzem en aquest article. A més, la creu del Bullidor està datada l'any 1546, mitjançant una inscripció epigràfica.

Una altra obra d'aquest mateix mestre es trobava a la plaça de la creu de Bellvís (fig. 11), de la qual avui només es conserven alguns graons. Tot i que la tipologia de la creu no és la mateixa perquè a Bellvís hi ha una traseria gòtica al voltant dels braços de la creu. Per la resta és ben bé idèntica: per la figura del Crist crucificat, pel volum de la calavera d'Adam, per la motllura que recorre el perfil de la creu, per l'esveltesa

³⁰ HUGUET VALLS, M., "Aproximació a les creus monumentals de l'Urgell... (Op. Cit.), p. 18.

³¹ Biblioteca de Catalunya, Fons Josep Salvany, 359-04.

³² PLADEVALL, A., - TOSAS, T., (coords.), *Les Garrigues. El Pla d'Urgell*, (Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya, 8), Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 141; PLANES NONELL, J., *Barbens*, Valls: Cossetània, 2004, p. 73-74.

³³ YEGUAS, J., "Escultura al Pla d'Urgell entre 1500... (Op. Cit.), p. 150-151.

• Fig. 10.- Mestre del Bullidor, creu del Bullidor, 1546, Barbens (foto: J.Y.).

• Fig. 12.- Anònim, creu de Miralcamp, entre 1525-1540 (foto: Arxiu Bastardes).

• Fig. 11.- Mestre del Bullidor, creu de Bellvís, entre 1540-1546 (Arxiu J. Suau).

• Fig. 13.- Anònim, creu d'Albesa, entre 1545-1560 (foto: J.Y.).

de les imatges del capitell o pels torricons sobre dels dossers. L'obra podria ser lleugerament anterior, per les formes menys renaixentistes (introducció de la traceria i absència del collarí amb dentellons a la part baixa del capitell), però no gaire anterior, potser entre 1540 i 1546.

La qualitat de l'obra del Bullidor ens porta cap a l'ombra de l'escultor Damià Forment (València, cap a 1475 – Santo Domingo de la Calzada, 1540), el qual va estar actiu a les terres de Lleida entre 1527 i 1532, moment en què va realitzar una Dormició de la Mare de Déu a Vallbona de les Monges, i el seu taller una Epifania (avui conservada al Museu de Lleida: Diocesà i Comarcal); també va estar vinculat documentalment amb el bisbe de Lleida, un advocat de Tàrraga, i, el 1532, va dur a terme la visura del mausoleu de Bellpuig.³⁴ A Anglesola hi havia un relleu, avui conservat al Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, que representa una Deposició i que respon a l'estil dels col·laboradors de Forment; per Morte, es tracta d'una obra executada fora del taller del mestre valencià.³⁵ Això ens porta cap a l'activitat d'algun escultor proper a l'estil formentí a la plana de Lleida a partir de la desaparició del taller de Damià Forment, quan va anar-se'n de Barcelona (1536) o des de la seva mort (1540). La Mare de Déu de la creu del Bullidor es pot comparar amb una altra Mare de Déu en alabastre (fig. 14), que fou contractada per Gil de Medina l'any 1545 amb Jeroni Descoll fill, per a l'església de Sant Miquel de Barcelona (avui conservada al Museu Diocesà de la capital catalana).³⁶ Tot i que Gil de Medina estigui documentat a Lleida l'any 1547, són escultures fetes per dues mans amb característiques estilístiques diferents; potser ambdós formaren part d'un mateix taller o usen un mateix model de referència.

La creu de terme del Bullidor té altres dos paral·lels a les terres de Ponent: les creus de Miralcamp (fig. 12) i Albesa (fig. 13). La creu de Miralcamp és coneguda només pel testimoni de dues fotografies antigues de la dècada dels anys 20 del segle XX fetes per Joan Roig (Arxiu Bastardes) i Josep Salvany (Biblioteca de

• Fig. 14.- Mestre del Bullidor, detall de la creu del Bullidor; Gil de Medina, Mare de Déu, 1545, Museu Diocesà de Barcelona (fotos: J.Y. i Institut Amatller d'Art Hispànic).

Catalunya).³⁷ Sortosament, la creu d'Albesa s'ha conservat.³⁸ Les dues obres parteixen d'un arquetipus comú i es poden datar en dates properes a mitjans del segle XVI. Trobem elements d'un fort esperit gòtic, com el dosser que cobreix les figures del capitell, el dosseret que cobricela la imatge principal de la creu, les puntes de diamant que hi ha a les cantonades de la creu o uns pinacles que aixopluguen les figures que hi ha als braços de la mateixa creu. En aquest punt cal comentar la semblança tipològica del dosser amb el que trobem a la creu de terme gòtica de sant Domènec a Balaguer, del segle XV. Uns trets d'estil amb els quals podem pressuposar que ens trobem davant d'obres cronològicament primerenques, del segle XVI, però anteriors a la creu del Bullidor (1546). Aquesta afirmació podria ser certa en relació a la creu de Miralcamp, que caldria datar entre 1525 i 1540; en canvi, la creu d'Albesa podria ser coetània o fins i tot lleugerament posterior (1545-1560).

³⁴ YEGUAS, J., *L'escultor Damià Forment a Catalunya*, Lleida: Universitat de Lleida, 1999, p. 101-126; MORTE, C., *Damián Forment. Escultor del Renacimiento*, Saragossa: Caja Inmaculada, 2009, p. 285-286, 290 i 298.

³⁵ YEGUAS, J., "Retaule (fragment) / Deposició. Taller de Damià Forment (atribuït), *Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. Catàleg segles XVI-XX*, Solsona: Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, 2004, p. 263-264; MORTE, C., *Damián Forment. Escultor...* (Op. Cit.), p. 293 i nota 469.

³⁶ MADURELL, J. M., "Escultores renacentistas en Cataluña", *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, V, 1947, doc. 66. Vegeu: YEGUAS, J., *L'escultor Damià Forment...* (Op. Cit.), p. 175-176.

³⁷ BASTARDES, A., *Les creus al vent...* (Op. Cit.), fig. 115; FONT ARBÓ, M. À., "L'art", *Miralcamp en el temps, l'espai i la història*, Barcelona: La Il·lar del llibre, 1987, p. 226-227. Vegeu també: DURAN SANPERE, A., *Llibre de Cervera...* (Op. Cit.), p. 178.

³⁸ GUDIOL CUNILL, J., *Les creus monumentals de Catalunya...* (Op. Cit.), fig. 3.

LA CREU DE L'APARICIÓ DE LA MARE DE DÉU DE LES SOGUES

L'any 1963, en la mina de la font que hi ha a la Capella del Miracle, prop del convent trinitari de la Mare de Déu de les Sogues, avui a tocar del cementiri de Bellvís, es va trobar un fragment de capitell (fig. 15).³⁹ Segurament es tracta de l'antiga creu que assenyalava el lloc on es va aparèixer la Mare de Déu a Joan Amorós, un pagès de Sidamon que fou salvat per la Verge de morir ofegat el 26 d'octubre de l'any 1190; encara avui, aquest lloc s'indica amb un pilar, conegut popularment com de l'Anunciació pel diàleg establert per la divinitat i el pagès pladurgellenc. Aquest tipus de creus eren relativament habituals prop de temples amb devocions i aparicions marianes, com al santuari del Miracle (Riner), a l'ermita de la Verge del Camí (Granyena de Segarra), entre altres.

La creu és un bloc de pedra octogonal on hi havia representat un sant de cos sencer a cada costat, sota una arcada de mig punt decorada amb una fulla als carcanys. Avui, malauradament, el bloc està mutilat i només es conserven dues figures de sants: sant Pere (amb una clau) i sant Joan evangelista (imberbe, cabell llarg i una copa). A sobre hi ha un arquitrau clàssic amb tríglifs i mètopes. Corona el conjunt una semiesfera revestida com si fos una teulada i, a damunt, hi aniria la creu.

El model semiesfèric a la part superior també el trobem a altres creus de l'Urgell i la Noguera, com a la creu de Nalec (fig. 16), l'antiga creu de l'església a Guimerà o l'antiga creu de Ribelles. Es tracta d'una tipologia artística poc estudiada. Tot i així es coneix la inscripció epigràfica que hi havia a la creu de Ribelles amb el nom del promotor i la datació: "Iasint Planes me fecit 1632".⁴⁰ En el cas de Nalec i Guimerà, donada la proximitat de les dues poblacions, podria tractar-se d'un mateix mestre, potser Pere Xanxa (també esmentat com a Xanxes o Xanxo), habitant de Ciutadilla i documentat entre 1585 i 1608, qui ja realitza una altra creu de terme a Guimerà per encàrrec de Felip Galceran de Castre i de Pinós, vescomte d'Évol.⁴¹ La decoració classicista de la creu de Nalec recorda la decoració de la creu de terme d'Aiguamúrcia (ubicada prop del pont renaixentista de Santes Creus), realitzada per l'abat Jaume Valls entre 1550 i 1560. En canvi, la creu de les Sogues presenta un llenguatge clàssic més esquematitzat, propi de finals del segle XVI i inicis del XVII; la presència de l'arquitrau

també ens remet cap a les creus de Castellnou de Seana, Anglesola i Sarraí (datades entre 1575 i 1590). Per tant, la creu de les Sogues s'ha de situar en la intersecció d'aquests paràmetres i es podria datar cap a l'any 1600.

• Fig. 15.- Capitell de la creu de l'Aparició de la Mare de Déu de les Sogues, cap al 1600, església parroquial de Bellvís (foto: J.Y.).

• Fig. 16.- Capitell de la creu de Nalec, 1585-1600 (foto: J.Y.).

³⁹ Vegeu: BALAGUÉ SALVIA, M., BALAGUÉ SALVIA, S., *Bellvís: del tossal de les Sogues al canal d'Urgell*, Balaguer: Offset Romeu, 1986.

⁴⁰ Vegeu: BASTARDES, A., *Les creus al vent...* (Op. Cit.), fig. 57.

⁴¹ FARRÉ TARGA, M. A., "Obres al castell de Guimerà a les acaballes del segle XVI: el portal del vescomte d'Évol", *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, 14, 2001, p. 199-204; PUIG SANCHIS, I., "La darrera activitat constructiva a la Seu Vella i l'arquitectura a la Lleida del segle XVIII", *Seu Vella*, 4, 2002-2003, p. 86.